

STVARANJE DRŽAVNE I DRUŠTVENE SVOJINE NA PODRUČJU SRBIJE I BIVŠE JUGOSLAVIJE

Goran Marinković¹

UDK: 332.33 (497.11)

Rezime: U radu su analizirani zakonski propisi, kao isam postupak stvaranja državne i društvene svojine na području Srbije i bivše Jugoslavije. Dat je pregled međunarodnih iskustava u formiranju zemljišnog fonda.

Ključne reči: Zemljišni fond, državna svojina, društvena svojina

1. UVOD

Novouspostavljeni društveno-ekonomski i politički poredak bivše Jugoslavije, posle Drugog svetskog rata, zasnivao se na državnoj svojini. Nove vlasti su taj cilj ostvarile ukidanjem privatne svojine, kao vladajućeg oblika, donošenjem niza zakona i propisa u uslovima kada je politika iznad ekonomije. Državna svojina predstavlja svojinski sistem „prisilnog“ kolektivnog privređivanja. Oduzimanje imovine, odnosno eksproprijacija i konfiskacija, u najširem smislu, pravno znači prisilno oduzimanje imovine od privatnih lica, u opštem interesu, naročito zemljišta, fabrika i svih drugih sredstava proizvodnje. U najužem smislu, predstavlja način prelaska prava svojine nad nepokretnostima u državnu svojinu protiv volje sopstvenika te nepokretnosti. Ovo je bio osnovni način razvlašćenja buržoazije posle rata kod nas, putem različitih formi oduzimanja imovine: konfiskacijom, sekvestracijom, agrarnom reformom i nacionalizacijom. Veliki i važni privredni objekti u ruke države prelaze putem konfiskacije, sekvestracije i nacionalizacije, a zemljišni posedi, delom putem konfiskacije, a najviše primenom agrarne reforme. Cilj istraživanja je da se analiziraju zakonski propisi, kao i sam postupak stvaranja državne i društvene svojine na području Srbije i bivše Jugoslavije, sa osvrtom na međunarodna iskustva u toj oblasti.

2. ISTORIJSKI PREGLED REFORMI NA OSNOVU KOJIH JE STVARANA DRŽAVNA I DRUŠTVENA SVOJINA NA PODRUČJU SRBIJE I BIVŠE JUGOSLAVIJE

Razvoj registracije prava vlasništva na nekretninama kod nas se povezuje sa ukidanjem kmetstva i obrazovanjem katastra. U krajevima koji su bili u sklopu tadašnje Austrije a

¹Marinković Goran, dipl inž geod., Fakultet tehničkih nauka Novi Sad, e-mail:
goran.d.marinkovic@gmail.com

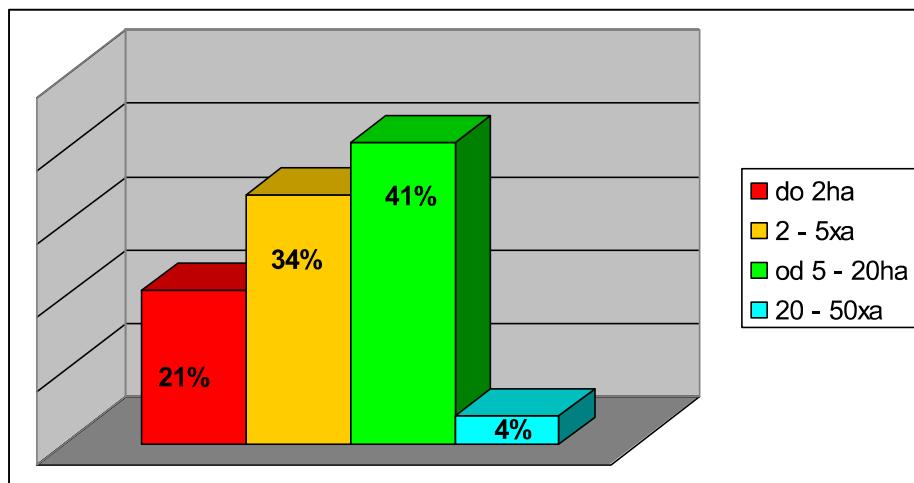
kasnije Austro-Ugarske, kmetstvo je ukinuto 1848. - 1849, dok u krajevima koji su bili pod Turskom vlašću taj čin vezujemo za period od 1864. god. pa do 1919. god. (na Kosovu i Metohiji). U Srbiji zemljišne knjige su osnovane u periodu od 1927 – 1933 godine na osnovu Agrarnog zakona tj. Ustavne agrarne reforme Kraljevine Jugoslavije.

2.1. Srbija posle 1878 godine

Srbija kao zemlja slobodnog seljaštva, nije mogla da trpi feudalni turski sistem, ali je davanje seljacima zemljišta bez naknade bilo protivno odredbama Berlinskog ugovora, koji je izričito nalagao poštovanje imovinskih prava muslimana. Iz oslobođenih krajeva iselio se velik broj muslimana, te je prvo naseljavanje, pretežno Crnogoraca, izazvalo haotično i samovoljno zauzimanje zemlje i seču državnih šuma. Tek januara 1880. godine je donet Zakon o naseljavanju, kojim se propisuje da jedna porodica može dobiti najviše 4 hektara obradive zemlje, i 20 ari za kuću i okućnicu. Po ovom zakonu naseljenici koji su dobili zemlju, pravo svojine na njoj stiće tek posle 15 godina savesnog držanja zemlje. Zatim je donet Zakon o agrarnim odnosima u novim krajevima, kojim se naređuje prinudan otkup spahijskih imanja (odnosio se i za seljake i za spahije). Na taj način je likvidiran feudalni sistem u Srbiji.

Popisom iz 1897. godine je utvrđena struktura gazdinstva u Srbiji i utvrđeno je da ima 2 348 535,17 ha obradive površine koja je podeljena na 3 802 939 parcele, što daje prosečnu površinu parcele od 62 ara.[3]

Struktura gazdinstva u Srbiji prikazana na osnovu broja gazdinstva, po pomenutom popisu je data na Slici 1.

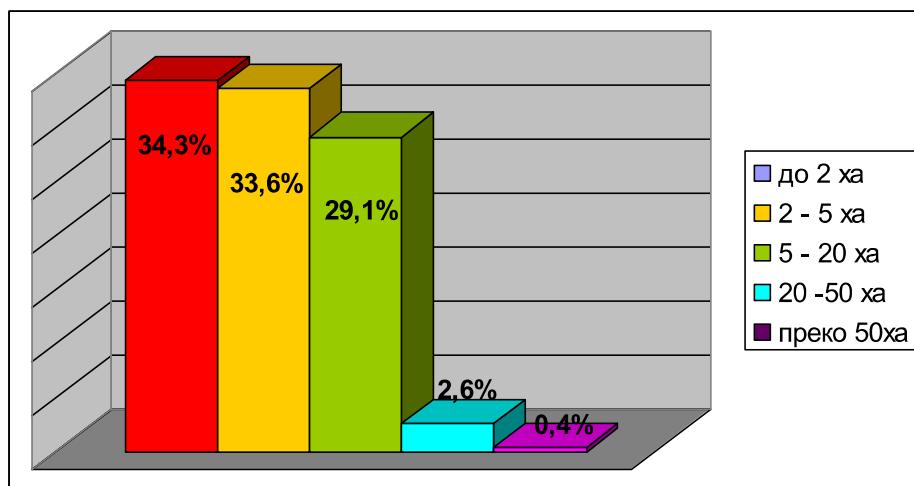

Slika 1: Struktura gazdinstva u Srbiji 1897. god. [5]

2.2. Jugoslavija posle I svetskog rata

Agrarna reforma za vreme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, imala je za cilj da se poboljša stanje seljaka iz pasivnih krajeva, tj. da se izvrši kolonizacija severnih -

nacionalno mešovitih krajeva i da se veleposednicima, stranim državljanima, koji su bili odani tuđim dinastijama oduzme zemlja. Srpska vlada je dala obećanje da će svaki dobrovoljac (prečanin) dobiti po završetku rata 8 jutara obradive zemlje. Sama agrarna reforma brnila je stav da je mali zemljoradnički posed efikasniji od velikog. U zavisnosti od nasleđenih običaja i regionalno gledajući na celu teritoriju Kraljevine, vladao je različit vid veleposedništva. Ovim zakonom posedi harsburške dinastije se eksproprišu bez naknade. Ovakva agrarna reforma predstavljala je kombinaciju revolucionarnih mera i samih prava, s tim da su propisi različito tumačeni tokom vremena. 1929 godine vrši se kolonizacija u južne krajeve, tako da je do 1933. godine na raspolaganje za kolonizaciju stavljeno 289 843 ha državne, napuštene, i zemlje za agrarnu reformu. Na slici 2 prikazana je struktura gazdinstva u Kraljevini 1931. godine, iz koje se može videti da je skoro 2/3 svih gazdinstava do 5 ha.

Slika 2: Struktura gazdinstva u Kraljevini 1931. godine [2]

Područje	Zemljišni fond (ha)	Podeljeno agrarnim interesentima u ha
Slovenija, Slavonija, Vojvodina	555.000,00	214.000,00
Bosna i Hercegovina	1.077.000,00	250.000,00
Dalmacija	50.000,00	37.000,00
Srbija, Makedonija i Crna Gora	184.000,00	33.000,00
UKUPNO	1.866.000,00	534.000,00

Tabela 1: Zbirni rezultati agrarne reforme u Kraljevini Jugoslavije (1919.-1931)
(izvor: Štanci, B, list. br. 10)

Navedena tabela 1 prikazuje zemljišni fond koji je stvoren Zakonom o agrarnoj reformi u različitim krajevima tadašnje Kraljevine i površine koje su podeljene agrarnim interesentima.

2.3. Jugoslavija posle II svetskog rata

Pojam društvene svojine kod nas izaziva nesporazume. Po našem mišljenju društvena svojina treba da bude – svojina društva, odnosno zajednička svojina svih stanovnika date društvene zajednice (čitave zemlje, delimično i republike, pokrajine, opštine). U stranoj literaturi zajednička svojina svih stanovnika date zajednice se zove češće „državna“, „javna“, „vladina“, „opšte-narodna“ svojina dok se termin „država“ pojavljuje kao sinonim date društvene zajednice. Ona, država, se kod nas pojavljuje kao titular društvene svojine. Kada razmatramo pitanje titulara, onda ne bi trebalo da bude razlike između društvene svojine kod nas kao takve i zajedničke svojine (državne, javne, vladine, opšte-narodne) u drugim zemljama.

Gledajući vreme nastanka društvene svojine i posleratne prilike u Jugoslaviji, nepričekani graditelj socijalizma i same društvene svojine – Edvard Kardelj, svojim vizijama koje su često bile maglovite i protivurečne, pretočene u ustavne norme, bile su početak uspona društvene svojine ali ujedno i znak njenog kraha i nemogućnosti opstanka. Tadašnja SFR Jugoslavija je bila preterano opterećena Kardeljevim idejama koje su se bazirale na širenju i snaženju demokratskih ustanova, zaštiti ljudskih prava na jednoj strani, dok su na drugoj strani uvođena i sproveđena restiktivna i nedemokratska rešenja u posleratnom periodu.

Još u okviru Odeljenja katastra i državnih dobara (1929), koji je bio u sastavu Ministarstva finansija, funkcionsao je Odsek državnih dobara koji je vodio evidenciju „ličnih dobara koja pripadaju državi“ i gospodarao je njima. Kod državne svojine se tačno zna vlasnik, dok je pojam društvene svojine (prema Ustavu SFRJ od 1972) definisan: - PRIPADA SVAKOM ČLANU DRUŠTVA I SVIMA ZAJEDNO, A NIKOM U CELOSTI, NIKOM ISKLJUČIVO...

U seoskim područjima je zemljišni fond opštenarodne imovine najvećim delom stvoren: agrarnom reformom i kolonizacijom, konfiskacijom i sekvestencijom (oduzimanje imovine osuđenih lica kao neprijatelja države, imovina bivše nemačke države i lica nemačkih narodnosti), oduzimanjem ratne dobiti i eksproprijacijom. 1953. godine fond se znatno uvećava prelaskom „viška“ obradivog zemljišta preko 10 ha u zemljišni fond opštenarodne imovine, kao i konfiskacijom onih posednika koji nisu izmirili kvotu obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, koji su bili propisani od strane narodnih odbora neposredno posle Drugog svetskog rata. Sami ovi postupci imali su posledicu usitnjavanja poseda i povećanja broja gazdinstava, koji su u vlasništvu imali ograničenu površinu zemljišta.

3. ZAKON O AGRARNOJ REFORMI I KOLONIZACIJI

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizacije zasnovan je na osnovnom političkom načelu: „Zemlja pripada onima koji je obrađuju“ (čl. 1). Iz jednostavnog određenja tako postavljenog načela pravednosti izvodi se cilj Zakona. Formulisan je u konkretnom načelu „dodjeljivanja zemlje zemljoradnicima koji nemaju zemlje ili je imaju nedovoljno“. Direktna implikacija konkretnog načela je promena titulara svojine i

dotadašnje distribucije svojinskih prava. Promena je legitimisana vodećim revolucionarnim uverenjem da je nasleđeni model distribucije i uživanja vlasničkih prava bio osnov proizvođenja ekonomske eksploracije, a time i društvene nepravde. Zbog toga promena nije usmerena protiv instituta privatnog vlasništva kao takvog, nego protiv pojedinih njegovih manifestacija koje proizvode neopravdane nejednakosti među ljudima. Zakon stoga, na specifikovanom modelu distributivne pravde, normira redistribuciju zemljišnog vlasništva. Ona je koncipirana tako što se u Zakonu propisuje da dodeljeno zemljište prelazi u privatnu svojinu domaćinstva kome je dodeljeno i odmah se upisuje u zemljišne knjige (čl. 2). To načelo pravednosti u podeli zemlje dobiva i internu formu pravednosti u raspodeli među članovima domaćinstva: „Pravo vlasništva upisuje se na sve članove domaćinstva kojima je zemlja dodeljena, tako da svi članovi domaćinstva imaju jednak suvlasnička prava“ (čl. 2).

Da bi se pribavio odgovarajući zemljišni fond za sprovođenje agrarne reforme, ali i za formiranje velikih državnih poljoprivrednih dobara, u Zakonu je razrađen model eksproprijacije podržavljenjem poljoprivrednih dobara. O agrarnoj reformi puno je pisano u radovima. [1] [4]

U zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije uvršćena je i:

- a) obradiva zemlja državlјana Nemačkog Rajha i lica nemačke narodnosti konfiskovana prema Odluci Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. novembra 1944. godine;
- b) obradiva zemlja narodnih neprijatelja i drugih lica, koja je konfiskovana na osnovu sudske presude;
- c) zemlja koju država izdvoji iz svog vlasništva u cilju dodeljivanja siromašnim zemljoradnicima (čl. 10).

Pravo na dodelu zemljišnih poseda određivano je prema mestu, kraju i federalnoj jedinici (čl. 15): zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje koji su bili borci partizanskih odreda, NOV i POJ i Jugoslovenske armije, invalidi oslobođilačkog rata, invalidi iz prošlih ratova, porodice i siročad izginulih boraca oslobođilačkog rata i žrtve i porodice žrtava fašističkog terora. (čl. 16). Na predlog Ministarstva narodne odbrane savezna vlada donosila je odluku o pravu prvenstva (čl. 17). Posebnim članom Zakona (čl. 18) određeno je da se „od zemljišta konfiskovanih od lica nemačke narodnosti u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu izdvoji ... do 500.000 katastarskih jutara za naseljavanje boraca Jugoslovenske armije i ostalih lica navedenih u čl. 16. ovog Zakona, koji se prijave i obavežu da će se na zemlji naseliti i istu sa svojom porodicom obrađivati“. Veličina zemljišta iznosiće od 8 do 12 katastarskih jutara obradive zemlje za jednu kućnu zajednicu (domaćinstvo, porodicu). Do trideset posto preko utvrđenog maksimuma dodeljivaće se „narodnim herojima odnosno njihovim porodicama i oficirima Jugoslovenske armije koji su po zanimanju zemljoradnici, kao i mnogočlanim porodicama“ (čl. 19).

Napokon, Zakonom je određeno da se dodeljena zemlja u roku od 15 godina ne može razdeljivati, prodavati, davati u zakup, založiti ili otuđivati na neki drugi način, osim usled deobe domaćinstva ili razmene zemljišta.

Primenom Zakona organizovan je ukupni zemljišni fond od oko 1.600.000 hektara koji je podeljen na oko 180.000 mesnih interesenata, 70.000 bezemljaša i oko 66.000 kolonista. Jedan dio zemlje predat je poljoprivrednim dobrima i različitim ustanovama. U Vojvodini je maja 1946. formiran Fond agrarne reforme koji je obuhvatao 668.000 hektara poljoprivrednog zemljišta. Fond je nastao oduzimanjem zemlje od veleposednika (84.000 ha), od zemljoradnika iznad maksimuma (74.000 ha), od nezemljoradnika (42.000 ha), od crkava i manastira (34.000 ha), od Nemaca (389.000 ha), od banaka i dr. Kao što se jasno vidi iz ovih podataka dobar dio fonda agrarne reforme formiran je uključivanjem zemlje koja se nalazila u posedu nemačkog stanovništva. Krajem i nakon Drugog svetskog rata drastično je smanjen broj Nemaca u Vojvodini. U javnosti pojedinih zemalja koje su nastale posle disolucije Jugoslavije proizvoljno se licitira i brojem i razlozima toga smanjenja. Što se tiče broja, najobjektivniju sliku omogućava popisna statistika iz prve Jugoslavije, kao i iz prvog posleratnog popisa. Na predratnim popisima stanovništva, Nemaca je u Vojvodini živelo 1921. godine 333.272, 1931. godine 343.000 te 1941. godine 318.259, a posle rata 1948. godine 31.821 Nemaca.

Kada je reč o razlozima, može se konstatovati da su višestruki: vojničke pogibije u nemačkoj i mađarskoj vojsci, bežanje pred novom vlašću i proterivanje od strane novih vlasti na osnovu Odluke Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. novembra 1944. godine, masovna umiranja Nemaca u radnim logorima, osvetničke likvidacije krivih i nevinih, kasnija iseljavanja, etnička mimikrija, povratak asimiliranih porodica izvornoj nacionalnosti (radi sigurnosti i izbegavanja progona, ali i radi osiguravanja napretka u novom sistemu) i kasnija iseljavanja. Pod etničkom mimikrijom podrazumeva se nacionalno izjašnjavanje određenog broja Nemaca kao Mađara ili Hrvata. Pod pojmom asimilovanih porodica misli se na one porodice u Vojvodini, mahom slovenskog porekla, koje su usled pritisaka ili iz lukrativnih razloga nekad ranije bile ponemčivane.

Na zemljišne posede iz fonda agrarne reforme u razdoblju 1945-1950. godine u procesu kolonizacije Vojvodine doseljeni su pripadnici jugoslavenskih konstitutivnih naroda iz svih republika, posebno iz pasivnih krajeva. Agrarni savet je na sednicama 3, 4. i 8. jula 1945. godine utvrdio planove i kvote federalnih jedinica u naseljavanju Vojvodine. Kvota Crne Gore bila je 7.000 porodica. Ostalim feredalnim jedinicama dodeljene su sledeće kvote: Hrvatskoj 9.000 porodica, Bosni i Hercegovini 12.000, Srbiji bez Vojvodine 6.000, Vojvodini 6.000, Sloveniji 3.000 i Makedoniji 2.000 porodica. Određena je i distribucija broja porodica po teritorijalnom principu. Banat je trebalo da naseli 16.500 porodica (3.000 iz Slovenije, 2.000 iz Makedonije, 3.000 iz Srbije i 8.500 iz Bosne i Hercegovine). Doseљavanje u Bačku planirano je za 20.000 porodica (7.000 iz Crne Gore, 7.500 iz Hrvatske, 3.000 iz Bosne i Hercegovine i 2.500 iz Srbije). Baranja je određena za naseljavanje 1.000 porodica iz Hrvatske. U Srem je u prvom redu trebalo naseliti porodice iz samog Srema te iz susednih srezova BiH (500 porodica), a iz Srbije (500 porodica). U hrvatski dio Srema planirano je da se naseli 500 porodica iz Hrvatske. Staropazovački i zemunski srez planirani su za naseljavanje boraca invalida i porodice boraca gardijskih jedinica Jugoslavenske armije. Borci iz Vojvodine dobili su pravo naseljavanja u mestima rođenja, odnosno, po traženju, u ostalim mestima Banata, Bačke ili Srema. Po nacionalnom principu u kolonizaciji najbrojnije je bilo učešće Srba. Za njima po brojnosti slede Crnogorci pa Hrvati, Makedonci, Muslimani i Slovenci.

4. ZAKON O KONFISKACIJI IMOVINE I O IZVRŠENJU KONFISKACIJE

Konfiskacija je pravni instrument kojima se oduzima privatna imovina u korist države, bez naknade. Prvi savezni „Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije“ donet je 9. juna 1945. godine, a izmene i dopune 27. jula 1946. godine.

U našem tadašnjem pravu konfiskacija je bila imovinska kazna i sastojala se od oduzimanja imovine osuđenih lica bez naknade. Konfiskacija je ustvari bila sporedna kazna za krivična dela za koja je zakonom propisana. Suštinski ovo načelo je poslužilo komunističkoj vlasti da, putem montiranih sudskih procesa, proglašavajući vlasnike krupnog kapitala za narodne neprijatelje, osuđuje ih na dugogodišnje lišenje slobode i oduzimanje njihove celokupne imovine.

Sekvestracija u smislu ovog zakona jeste privremeno oduzimanje uprave nad celokupnom imovinom ili delom imovine lica za koje postoji osnovana prepostavka da će protiv njega biti izrečena konfiskacija i prenošenje te uprave na državni organ nadležan za upravu narodnom imovinom, u cilju obezbeđenja imovinskih interesa države.

Ovim Zakonom veliki deo privatne imovine je prešao u državnu svojinu. Na meti je bila privreda, tako da je ova mera po svom kvantitativnom dejstvu obimnija od nacionalizacije koja je kasnije usledila. Osim privrede ovaj Zakon se odnosio i na poljoprivredu, tako da je seljacima koji nisu ispunjavali obaveze o otkupu poljoprivrednih proizvoda, koji je država uvodila posebnim propisima (Uredbama) rigorozno konfiskovala obradivo zemljište. Ovakve mere izazvale su nezadovoljstvo i otpor seljaka, naročito zbog nerealnih procena njihovih materijalnih mogućnosti i preniskih otkupnih cena.

Izricanju kazni konfiskacije nekretnina različito se pristupalo u pojedim delovima tadašnje Jugoslavije, tako da su pojedine seljake za „istu“ krivicu aršini u obliku sankcija bili različiti. Srbija je u tom pogledu bila najrigoroznija. Primera radi, u Srbiji je kazna potpune konfiskacije izricana krupnim posednicima, dok je u Hrvatskoj postojala isključivo samo delimična konfiskacija nepokretne imovine. Konfiskacija u Sloveniji i Bosni i Hercegovini izrečena je samo u nekolicini slučajeva.

5. UREDBA O UPISU PRAVA VLASNIŠTVA NA DRŽAVNOJ NEPOKRETNOJ IMOVINI

Doneta je 11. jula 1947. godine i definiše način upisa prava svojine u zemljišne knjige oduzete imovine po predhodnim Zakonima i sticanje vlasništva nad istom u korist opštenarodne imovine, sa oznakom organa kome je ova imovina predana na upravljanje.

Član 4

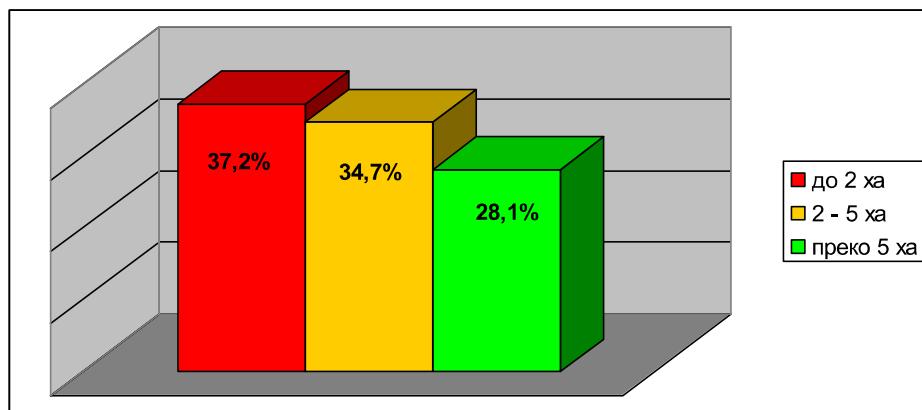
- *Uknjiženje prava vlasništva izvršit će se na temelju isprave kojom se nesumljivo utvrđuje svojstvo nepokretnosti kao državne imovine i isprave kojom nadležni državni organ određuje organ upravljanja.*

Član 6

- *U slučaju da je nepokretnost bila u vlasništvu države pre 6. aprila 1941. organ upravljanja može tražiti uknjiženje prava vlasništva bez naročitog dokazivanja vlasništva.*

Ovakom formulacijom zakona društvena svojina može da se stekne i bez upisa tog prava u zemljišne knjige (izuzetak od formalnog načela).

Stanje nakon izvršene agrarne reforme i kolonizacije i paralelnim sprovođenjem konfiskacije u pogledu veličine gazdinstva na teritoriji Jugoslavije je izmenjeno, tako da je ograničenje veličine gazdinstva uticalo da se velika gazdinstva ujednače, smanjujući se na ograničeni veličinu, dok se najmanja gazdinstva povećavaju. Na slici 3 prikazana je struktura gazdinstva po popisu 1949. godine. Da se zaključiti da se posle promena, koje su se desile u ovom periodu, broj gazdinstva od 0 – 2 ha se povećan. [3]

Slika 3: Struktura gazdinstva 1949. godine [3]

6. ZAKON O POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠNOM FONDU OPŠTENARODNE IMOVINE I DODELJIVANJU ZEMLJE POLJOPRIVREDNIM ORGANIZACIJAMA

Radi ostvarivanja ustavnog načela da zemlja pripada onima koji je obrađuju, radi zaštite radnog seljaka od eksploracije, radi obezbeđenja razvoja poljoprivrede u skladu sa socijalističkim društvenim odnosima, kao i radi obezbeđenja prava svojine radnih seljaka na zemlji koju obrađuju ličnim radom, Narodna skupština Federativne Narodne Republike Jugoslavije donosi „Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama“. [7]

Zakon je donet 27. maja 1953. godine, izašao je u službenom glasniku br. 22, a osnovna odredba glasi:

Član 3

- *U poljoprivredni zemljišni fond ulazi i postaje opštenarodna imovina obradivo poljoprivredno zemljište zemljoradnika preko 10 hektara. (17 kj)*

U godinama koje dolaze posle 1953. godine, karakterističan je razvoj društvenog sektora. Izvršeno je rasformiranje seljačkih radnih zadruga i prešlo se na opšte zemljoradničke zadruge kao osnovnog nosioca rekonstrukcije poljoprivrede.[3]

U ovom periodu postoji pored privatne i društvena svojina i zadružni oblik svojine. Primat u agrarnoj politici imala su društvena preduzeća i opšte zemljoradničke zadruge, dok je privatni sektor bio zapostavljen. Za razliku od perioda do 1953. godine koga karakteriše nizak obim proizvodnje (koji je bio za četvrtinu manji od predratnog), period posle 1953. godine karakteriše stvaranje moćnih poljoprivrednih kombinata.

Ovim zakonom je oduzeto oko 275 000 hektara obradive površine i podeljeno društvenim gazdinstvima. [3] Osim ovoga, 1953. godina predstavlja prekretnicu u pogledu raskida sa dotadašnjim ideoškim sistemom oporezivanja individualnog seljačkog gazdinstva, prelazi se na oporezivanje po katastarskom prihodu. [2]

Ključni zadatak socijalističke izgradnje sela bio je da se u skladu sa tadašnjim socijalističkim učenjem, prvo kroz agrarnu reformu izvrši preraspodela zemlje, a zatim kolektivizacija. Na taj način, može se reći da je u periodu od 1945. do 1960. godine završena i zaokružena jedna značajna faza u procesu promene vlasničkih odnosa.

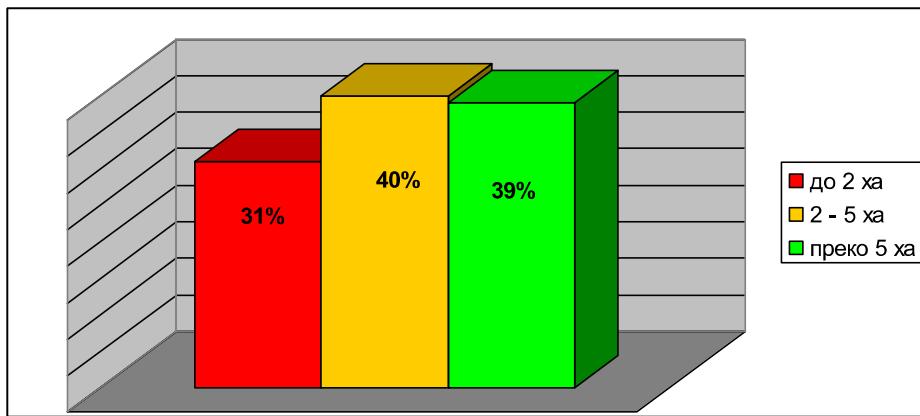
Posledica svih tih zemljišnih promena bilo je usitnjavanje poseda na mnogo malih privatnih i manji broj poljoprivrednih dobara društvenog sektora sa posedima od nekoliko stotina do nekoliko hiljada hektara obradivih površina. Nastala poljoprivredna dobra i zadruge međusobno su se spajale, posle čega dolazi do ukrupnjavanja poseda i do osnivanja veliku poljoprivrednih dobara.

U ovom periodu po ugledu na evropske zemlje, u cilju daljeg usitnjavanja poseda i samih parcela i kod nas se vrlo aktivno pristupilo komasaciji. Do 1947. godine samo na području Srema komasacija je sprovedena u 127 katastarskih opština u površini od 526 000 jutara a površina na kojoj je sprovedena u Jugoslaviji iznosi 1 000 000 katastarskih jutara. Posle komasacije broj parcela se smanjio za oko 75%. [3]

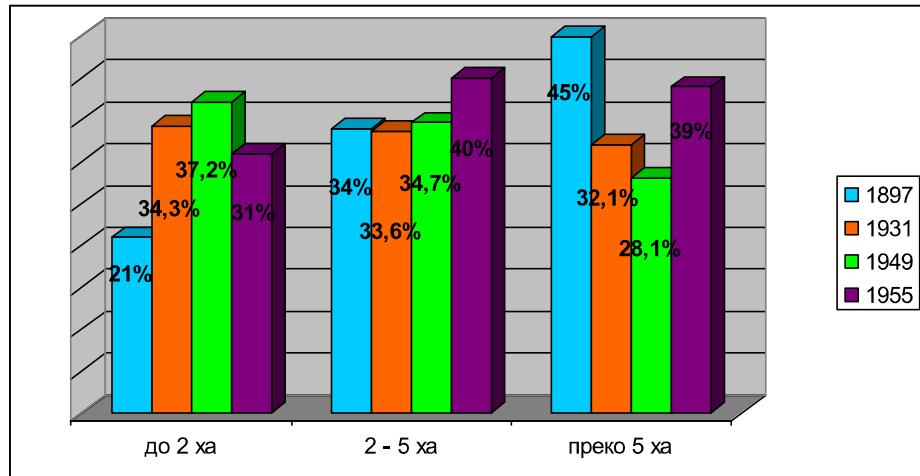
Može se zaključiti da se broj domaćinstava sa posedom preko 5 ha smanjivao u periodu od 1897 – 1949. godine, jer se tokom agrarne reforme i kolonizacije u toku 1945. godine oduzimano zemljište delilo kolonistima koji su imali limitiranu površinu zemlje po članu domaćinstva, tako da su se manji posedi uvećavali, dok se u periodu između 1949 i 1955. godine (okvirno posle 1953. godine) povećao iz razloga što su se formirali društveni kombinati koji su u svom posedu imali veće površine zemlje ali i dalje u parcelama koje su male površine.

Gazdinstva koja su u svom posedu imala od 2- 5 ha ostaju procentualno ujednačena u periodu do 1949. godine, iz razloga što ta struktura gazdinstava nije upadala u proces oduzimanja zemljišta agrarnom reformom i kolonizacijom.

Na slici 4 je data struktura gazdinstva 1955. godine, a na slici 5 uporedna analiza strukture poseda za godine: 1897, 1931, 1949 i 1955 godinu.

Slika 4: Struktura gazdinstva 1955. godine [7]

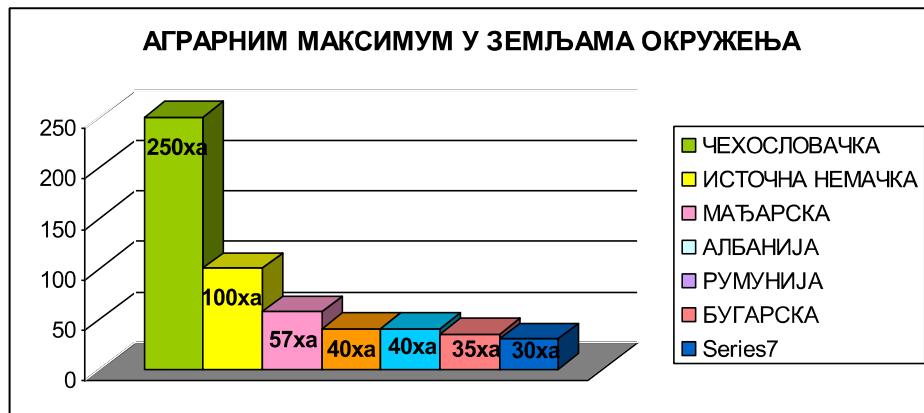

Slika 5 :Uporedna analiza strukture poseda za godine: 1897,1931, 1949 i 1955

7. MEĐUNARODNA ISKUSTVA

Za agrarnu reformu je generalno prihvaćeno značenje: „preraspodela imovine ili prava u korist bezemljaša i poljoprivrednih organizacija”. Ovako uska definicija karakteriše zemljišne reforme u svom najjednostavnijem elementu. Svaka agrarna reforma u bilo kojoj zemlji odvija se shodno političkim pravcima te zemlje u periodu dešavanja iste. Na slici 6 je prikazan svojinski maksimum u zemaljama u okruženju.

U Poljskoj, u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata velika imanja su bila na raspolaganju veleposednicima – plemstvu, koji su tada predstavljali društveno – kulturni deo Poljske a ne politički ili ekonomski momenat. Udeo velikih privatnih imanja u ukupnoj zemljišnoj površini je u tom periodu u Poljskoj bio mnogo veći nego u ostalim

Slika 6: Svojinski maksimum u zemaljama u okruženju

zemljama u okruženju (Nemačke, Austrije, Mađarske..). Poljska je svoju prvu zemljišnu reformu usvojila Zakonom koji je stupio na snagu 15. jula 1920. godine. Maksimalna veličina poseda u rukama veleposednika – plemstva svodila se na 60 – 180 ha u industrijskoj oblasti, a 300 ha u istočnom delu provincije – poljoprivredna oblast. Uništavanje velikih privatnih poseda u Poljskoj 1939. godine je dostiglo završnu fazu. Istočne oblasti Poljske su preuzete od strane sovjetske vlasti, svi njihovi vlasnici su uhapšeni i deportovani u Sovjetski savez dok u zapadnim oblastima veliki posedi ostaju u rukama njihovih vlasnika sa uvođenjem kontrole od strane Nemačkog Rajha, pošto su zapadne provincije bile uključene u Rajh. Međutim i u tim područjima u kasnjem periodu postepeno su posedi bili oduzeti a njihovi vlasnici „uklonjeni“.

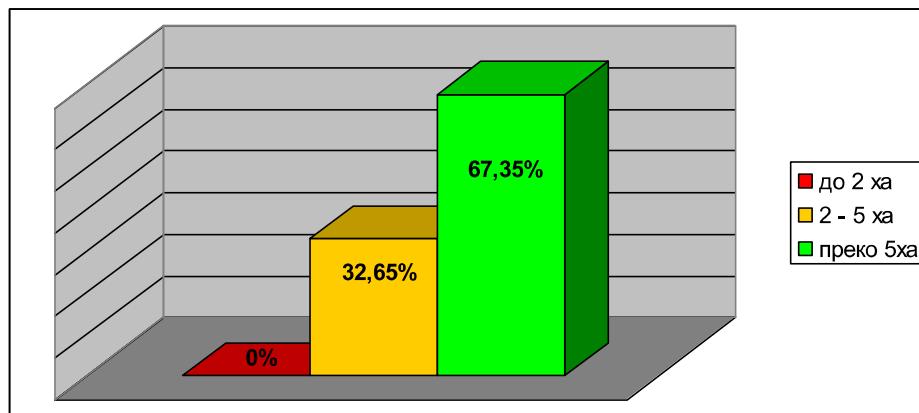
Posle 1944. godine komunistička vlast koja je osnovana od strane sovjetske armije, donela je program nacionalizacije i eksproprijacije po kom se oduzima i zaplenjuje zemljište u vlasništvu veleposednika iznad 50 ha. Gotovo polovina svog poljoprivrednog zemljišta je zaplenjena. Šest miliona hektara je podeljeno na 1.070 000 porodica dok od ostalog oduzetog zemljišta se formiraju velike državne firme i preduzeća [3]. Vlasnici zemlje nisu dobili naknadu za oduzeto zemljište. I pored tako izvedene reforme Poljska je ipak imala većinu poljoprivrednog zemljišta u privatnom vlasništvu u celom periodu posle drugog svetskog rata. 75 % poljoprivrednog zemljišta je ostalo u vlasništvu porodičnih farmi tokom komunističke ere.

Dolazak perioda liberalizacije u Istočnoj Evropi se smatra posle Staljinove smrti, odnosno posle 1953. godine, kada se događaju sistematske reforme. 1956. godine je konačno zaustavljena politička diskriminacija bivših zemljoposednika ali proces kolektivizacije je i dalje tekao mada malo usporenim tempom.

U Češkoj Republici, kolektivizacija poljoprivrede je počela 1948. godine. Individualno vlasništvo nad zemljom nije generalno ukinuto, ali je upotreba prava data državi i zadrugama dok su mnogi vlasnici pod velikim pritiskom svoje poljoprivredno zemljište „dobrovoljno“ poklonili državi. U tom periodu zemljišni katastar i ostali registri su prestali da registruju vlasništvo, odnosno nisu pratili promene vlasništva koje su se dešavale i pojedinačne promene vlasništva, a istorijske granice terena odnosno parcela bile su eliminisane [5].

U Mađarskoj je Uredbom o agrarnoj reformi od 17. marta 1945. godine jednim udarcem likvidiran sistem velikih poseda. Zemlja fašista koji su proglašeni za izdajice konfiskovana je, a država je polagala pravo na sve feudalne posede preko 100 katastarskih jutara i seljačke posede preko 200 katastarskih jutara. Samo učesnici antifašističkog otpora mogli su da zadrže po 300 jutara zemlje. U agrarnom fondu se našlo oko 5.600.000 jutara zemlje i od toga 3.260.000 jutara je dobilo 109.875 poljoprivrednih sluga bezemljaša, 261.088 poljoprivrednih radnika, 213.930 vlasnika imanja, 32.865 malih posednika, 22.164 sitnih zanatlija i 1.164 zaposlenih u šumarstvu [3]. Sada su postojali bogati seljaci „aristokratija“ i „nove gazde“ koje su dobili po nekoliko jutara zemlje (prosek u zemlji je bio 5,1 jutro po domaćinstvu, što je znatno veći prosek nego kod nas) koji su oskudevali u mehanizaciji i jedva uspevali da obrađuju dobijenu zemlju. Potpuna eksproprijacija u Mađarskoj je obavljena samo na imanjima koja su u osnovi imala više od 570 ha.

Dok se kod nas u predhodno opisanom periodu vršilo usitnjavanje zemljišta u zapadnoj Evropi je pedesetih godina uveliko vršena komasacija. Na primer, u Švedskoj, jednoj od najrazvijenijih evropskih zemalja prosečno gazdinstvo je bilo od 15-20 hektara.

Slika 7: Struktura gazdinstva u Švedskoj 1956. godine

Iz priložene slike se vidi da gazdinstva do 2 ha nisu ni postojala, a najveći procenat gazdinstva je imalo u proseku preko 5 ha poljoprivrednog zemljišta.

8. ZAKLJUČAK

U radu su analizirani zakonski propisi, kao i postupak stvaranja državne i društvene svojine na području Srbije i bivše Jugoslavije, sa osvrtom na međunarodna iskustva u toj oblasti. Analizirani su događaji u XX veku neposredno nakon okončanja svetskih ratova. Sami postupci su sagledavani kroz niz zakona koji su ih sami proizvodili. Iako su ih realizovali potpuno različiti politički sistemi, u oba slučaju su reforme imale za cilj promenu vlasničkih odnosa i posedovne strukture na selu. I jedna i druga reforma su nastale pod uticajem velikih društvenih promena, usled čega su korišćene kao sredstvo za popularizaciju trenutno vladajućih režima. Njihovo sprovođenje pravdano je

ekonomskim i socijalnim razlozima, a ne političkim, iako su ih paralelno pratili procesi kolonizacije koji su im davali izrazito politički sadržaj. Istorijski gledano, agrarne reforme i kolonizacije sprovedene u Srbiji u XX veku nisu u mnogome bitno uticale na izmene odnosa u poljoprivredi i na selu.

Krajnji ishod svih reformi koje su nastale uz primenu pomenutih zakona je zbir povoljnih i nepovoljnih efekata. Povoljno je to što je veliki broj seljaka dobio zemlju, dok je nepovoljni aspekt bio to što je najveći broj seljaka dobio malo zemlje i samim tim nije rešen problem agrarne prenaseljenosti. Sama agrarna reforma je u velikoj meri uticala i na rascepkanost poseda.

U poređenju sa drugim državama istočne i jugoistočne Evrope, agrarna reforma u FNR Jugoslaviji bila je najrigoroznija, jer je privatnom vlasniku ostavljen svojinski maksimum koji je iznosio najviše 25 – 35 ha obradive zemlje. Sličnu radikalnu promenu sprovele su Albanija (maksimum 20 – 40 ha) i Bugarska (maksimum 20 – 30 ha). Zemljišni maksimum u drugim državama bio je znatno viši: Mađarska – 57 ha, Rumunija – 40 ha, Istočna Nemačka – 100 ha, dok je u Čehoslovačkoj maksimum iznosio 250 ha

LITERATURA

- [1] Anđelić, A.: Problemi razvoja zemljišnih posedovnih odnosa u poljoprivredi Vojvodine, Beograd, **1973**.
- [2] Milošević, S.: Agrarna politika u Jugoslaviji (1945-1953), doktorska teza, Beograd, **2010**.
- [3] Trifković, M.: Uređenje seoskih područja komasacijom, Beograd, **2001**.
- [4] Trifković, M.: Agrarna reforma na teritoriji Subotice, Zbornik radova Građevinskog fakulteta Subotica, br. 21, **2012**.
- [5] Podaci istorijskog arhiva Srbije
- [6] Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, ("S.l. FNRJ", br. 64/45, 16/46, 24/46, 99/46, 101/47, 105/48, 4/51, 19/51, 42-43/51, 21/56, 52/57, 55/57 i " S.l. SFRJ", br. 10/65)
- [7] Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanje zemlje poljoprivrednim organizacijama, ("S.l. FNRJ", br. 22/53)

CREATING A STATE AND SOCIAL PROPERTY IN SERBIA AND FORMER YUGOSLAVIA

Summary: This paper analyzes the legislation, as well as the process of creating the state and social property in Serbia and former Yugoslavia. Provides an overview of international experience in forming of the land fund.

Key words: Land Fund, state property, social property